

о. Вітольд-Йосиф Ковалів

“РУСЬКИЙ СЦИПІОН” – ГЕТЬМАН КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті здійснено огляд польської історіографії, присвяченої гетьману Костянтину Івановичу Острозькому. Автор проаналізував походження прізвиська гетьмана Острозького – “Руський Сципійон” – та охарактеризував існуючі портрети гетьмана. Основну увагу звернуто на праці Т. Кемпи, баталістику, словникові видання про князя Костянтина Івановича Острозького.

Ключові слова: гетьман Костянтин Іванович Острозький, “Руський Сципійон”, праці Т. Кемпи, баталістика, словникові видання.

В статье осуществлен обзор польской историографии, посвященной гетману Константину Ивановичу Острожскому. Автор проанализировал происхождение прозвища гетмана Острожского – “Русский Сципион” – и охарактеризовал существующие портреты гетмана. Основное внимание обращено на труды Т. Кемпы, баталлистику, словарные издания о князе Константине Ивановиче Острожском.

Ключевые слова: гетман Константин Иванович Острожский, “Русский Сципион”, труды Т. Кемпы, баталлистика, словарные издания.

The review of Polish historiography, devoted a hetman Kostyantyn Ivanovych Ostroz'kyi is carried out in the article. The author analyzed the origin of nickname of hetman Ostroz'kyi – “Ruskiy Scipion” – and described the existent portraits of hetman. Basic attention is turned on scientific papers of T. Kempa, dictionary editions about Kostiantyn Ivanovych Ostroz'kyi.

Key words: hetman Kostyantyn Ivanovych Ostroz'kyi, “Ruskiy Scipion”, T. Kempa, dictionaries.

Костянтин Іванович Острозький, гетьман найвищий литовський, молодший син Івана Васильовича Острозького і, невідомо як мала на ім'я, дочки князя Івана Бельського з роду Гедиміновичів, є незвичайно барвистою постаттю, яку описують старопольські й сучасні польські історики, аналіз основних положень праць яких автор поставив за мету.

“РУСЬКИЙ СЦИПІОН”

Польський король Зигмунт I Старий під впливом найбільш вдалої перемоги, отриманої Костянтином Івановичем Острозьким над татарами над річкою Ольшаницею у січні 1527 року, у привілею, наданому гетьману, відзначив, що *“його можна і потрібно порівнювати не лише з полководцями нашого століття, але також з всіма колишніми цього роду людьми...”* [18, s. 43]. Згідно з Томашем Кемпою власне в цьому королівському записі потрібно бачити генезу прізвиська гетьмана Острозького – “Руський Сципїон”, котрий пізніше був розміщений на його надгробнику в Печерській Лаврі в Києві [13, s. 5-21], а в ХХ столітті потрапив до заголовку його біографії.

До Другої світової війни, а саме у 1929 р., вийшла біографія гетьмана авторства Валеріана Харкевича¹ під заголовком *““Руський Сципїон” Костянтин Іванович князь Острозький”* (*“Scypion Ruski” Konstanty Iwanowicz książę Ostrogski”*) (Вільно 1934).

Костянтин Іванович Острозький, будучи одним із найвидатніших литовських полководців, провів аж шістьдесят дві битви, з них лише дві можна рахувати за тотальні поразки. Тому його називали “Руським Сципіоном”, або “Литовським Сципіоном”. У старопольській літературі обдарували його назвами *“drugiego Annibala”* (“другий Ганнібал”), а також *“mężem trudno wystawionej dzielności”* [16, s. 22-36].

Поет Шимон Пекалід (Пенкаля)² в поемі *“De bello Ostrogiano”* –

¹ Валеріан Харкевич (Walerian Charkiewicz) (нар. 1890, пом. 24 червня 1950 в Лондоні) – польський історик, політичний публіцист, поет. Випускник університету Стефана Баторія у Вільні (Вільнюсі) – у 1928 р. захистив докторську дисертацію. У міжвоєнний період був пов’язаний із місцевим середовищем консерваторів. Публіцист вільненського “Слова”. Приймав участь у Вересневій кампанії 1939 року. Потім перебував у радянському полоні – в таборі в Козельську, далі – в Грязівці. Від осені 1941 р. в армії генерала Андерса. Там працював, зокрема, як керівник Бюро історичних досліджень. Після війни в еміграції у Великобританії. Перший редактор тижневика “Від А до Z”. Будучи істориком, займався релігійними відносинами у Великому Князівстві Литовському у XVI-XVII ст., рубіжною магнатерією, історією полків у період Другої світової війни.

² Шимон Пекалід або Пенкаля (Szymon Pekalides vel Pękała) (нар. бл. 1567 р., пом. після 1616 р.) – польсько-латинський поет XVI століття. Син райці міста Олькуша Тобіаша Пенкалі й Анни Старчиновської. У 1585 р. записався до альбому Краківської академії. Автор твору “De bello Ostrogiano”. Пекалід, котрий опинився в колі жителів м. Острога, “став русином” (“Ruthenus factus”). Див.: Natalia Jakowenko, Jaka wojnę opisuje Szymon Pekalides w poemacie “De bello Ostrogiano (1600 p.)”, [in:] “Łacina jako język elit”, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer, Warszawa 2004, s. 271-293; Наталя Яковенко. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002. – С. 157-188.

“Про Острозьку війну під П’яткою з Низовцями” (1600 р.) вмістив панегірик на честь Костянтина Івановича Острозького, в якому гетьмана називає Гектором, Ахіллесом і Геркулесом.

Отже, тодішній літописець оцінював його, що він не мав собі рівних серед тодішніх полководців [7, с. 68]. Не схильний до голосливих похвал Йодок-Людвік Децій¹ писав: “*Це загальновідома річ, що славновісна у всі часи людина і полководець Костянтин Острозький був у подібний спосіб обмовлений своїми ворогами, але від закидів його цілковито очистило бездоганне життя і рани, отримані в обороні християнства. Коли б мені довелось списати належні тому мужу похвали, то вони самі заповнили б велику книжку*” [7, с. 78-79].

ПОСТАТЬ КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО В СЛОВНИКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Багато інформації про гетьмана Костянтина Івановича Острозького знаходимо в біографії авторства Збіслава Войтковяка² в “Польському Біографічному Словнику” (“Polski Słownik Biograficzny”).

У книжці “*Poczet Hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*” (“Почет Гетьманів Речі Посполитої. Гетьмани Литовські”), за редакцією Мірослава Нагельського (Варшава, 2006), гетьману Костянтину Івановичу Острозькому присвячений розділ, написаний Генриком Люлевичем.

ПУБЛІКАЦІЇ ТОМАША КЕМПИ

Найбільше і найширше в останній час про князя Костянтина Івановича Острозького писав Томаш Кемпа³. У своїй праці під заголовком

¹ Йодок (Юстус) Децій (Jodok (Justus) Ludwik Decjusz) (бл. 1485-1545), відомий також, як Йост Людвіг Діц (Jost Ludwig Dietz) – родом з Альзатії краківський дипломат, фінансист і секретар короля Зигмунта I Старого, пізніше його радник і зверхник коронного монетного двору. Автор третинного твору “Про древність поляків” (“O starożytności Polaków” – “De vetustatibus Polonorum”), в якому пов’язує найдавнішу історію Польщі з образом початкової історії народів Європи.

² Збіслав Войтковяк (Zbysław Wojtkowiak) – професор Університету Адама Міцкевича в Познані, працівник Закладу Джерелознавства і Допоміжних наук історії.

³ Томаш Кемпа (Tomasz Kempa) (нар. у Бидгощі в 1969 р.) – польський історик. Закінчив історичні студії в університеті Миколая Коперніка в Торуні в 1988-1993 рр. Його науковим керівником (також під час писання докторської дисертації) був проф. Станіслав Александрович. У 1994-1998 рр. навчався і захистив докторську дисертацію з історії у 1998 р. на тему “Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński”. Від того часу працює ад’юнктом в інституті історії і архівістики університету Миколая Коперніка в Торуні. Опублікував понад 50 наукових

“*Dzieje rodu Ostrogskich*” (“Історія роду Острозьких”), він присвятив йому цілий її другий розділ [14, s. 15-51]. Наприкінці цього розділу читаємо: “Смерть Костянтина Острозького була великим ударом для литовської партії, яка прямувала до щільної інтеграції Литви з Королівством Польським. Тоді бракувало особи з Великим авторитетом, а також реальною владою, яка могла б ставити чоло сепаратним тенденціям у Великому Князівстві Литовському. На Литві у той час розпочинається ера нічим необмеженої влади Ольбрахта Гаштолда, а частково також Радзивиллів. (...)” [14, s. 51].

Ширше на тему значення Костянтина Івановича Острозького для православ'я написав Томаш Кемпа в статті “Діяльність гетьмана Костянтина Івановича Острозького на ниві православ'я” в “Білоруських історичних зошитах” [13, s. 5-21]. Гетьман найвищий литовський Костянтин Іванович Острозький відіграв вагому роль в історії православ'я на руських землях і на Литві. Завдяки йому, Острозькі здобули провідний статус серед інших руських княжих родин, виразом чого були, зокрема, благодійність і опіка над Православною Церквою [5].

ПРАЦІ З ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ (БАТАЛІСТИКИ)

На увагу заслуговують також праці з історії військової справи (баталістики). Тут потрібно згадати опрацювання, що торкаються окремих війн, баталій і битв, а саме праці Станіслава Гербста¹ “*Битва під Ведрошею 1500 року*” [9], “*Московська війна 1507-8*” [10], праця цього ж письменника спільно з М. Валіцьким під заголовком “*Образ битви під Оршею. Документ мистецтвознавства і військової справи XVI ст.*” – Варшава, 1949 [11].

У багатьох публікаціях, присвячених оршенській вікторії – переможній битві під Оршею – її головним героєм є гетьман князь Костянтин Іванович Острозький. У цій битві Острозький прославився тому, що справно втягнув чисельніші московські військові загопи в засідку і, використовуючи можливості території, а також координуючи різ-

---

публікацій, переважно статей, у тому числі 3 книжки: “Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej” (Toruń 1997); “Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński” (Warszawa 2000); “Dzieje rodu Ostrogskich” (Toruń 2002).

¹ Станіслав Гербст, псевдонім Хробот (Stanisław Herbst, pseud. Chrobot) (нар. 12 липня 1907 в Раквері (Rakvere, Естонія) пом. 24 червня 1973 у Варшаві) – польський історик, професор Варшавського університету та Військової політичної академії, голова Польського історичного товариства.

ного роду війська, допровадив до перемоги. В одному з популярних видавництв Ярослав Кравчик писав, що битва під Оршею “жорстока це була, але славна, баталія: атакували сталльні вершники, важко працювала піхота, гриміли гармати (одна приїхала над Дніпро прямо з майстерні Альбрехта Дюрера!). А князь Костянтин Острозький зумів це все вміло покладати в міцну руку, яка тяжко нокаутувала московські полки” [15].

КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ У ЛІТЕРАТУРІ

З нагоди шлюбу короля Зигмунта I Старого з Боною Сфорцею Ян Дантишек¹ написав довгий поетичний твір під заголовком “*Epithalamium Reginae Bonae*”, який присвятив новій королеві Польщі. У ньому були рядки, присвячені Костянтину Івановичу Острозькому, про якого королівський секретар написав, що об’їжджаючи на своєму коні королівські війська, що готувалися до битви, заохочував до бою повільних, а стримував дуже зухвалих. Отже, Ян Дантишек представив гетьмана Острозького не лише як відважного, але, передусім, як мудрого і відповідального полководця. Цю оцінку католицького єпископа, чудового дипломата і поета, про Острозького підтверджують також тодішні літописці, описуючи хід битв, проведених князем Костянтином, особливо з татарами [8, s. 145; 14, s. 35; 17, s. 236].

Дуже цікавим питанням є портрет князя Костянтина Івановича Острозького. Його зображення на картині “*Битва під Оршею*” є єдиним сучасним оригінальним і збереженим до нині образом гетьмана. Острозький показаний на ньому тричі, тому що художник представив три чергові фази битви. Ці зображення докладно описав Томаш Кемпа у своїй монографії, присвяченій родові Острозьких [11, s. 42; 14, s. 32-33; 20, 3, s. 80-98; s. 85-132].

Відома є копія позірного портрету Костянтина Івановича Острозького, що походить з XVIII століття, а нині знаходиться в Мінську. На цьому портреті показана уся фігура гетьмана з булавою і з шаблею на боці. Томаш Кемпа, коментуючи цей портрет, написав: “*Безсум-*

¹ Ян Дантишек (Jan Dantyszczek, łac. Dantiscus), властиво Йоганн(ес) фон Гефен (Johann(es) von Hoefen) гербу Дантишек, прізвисько Фляхсбіндер (Flachsbindler) (нар. 1 листопада 1485 р. в Гданську, пом. 27 жовтня 1548 р. в Лідзбарку-Вармінському – польський мандрівник, дипломат, хелмінський єпископ, який резидував у Любаві (від 1530 р.), вармінський єпископ (1537 р.), польсько-латинський поет епохи Відродження, королівський секретар, писав любовні елегії. Найбільш відомий твір Дантишка – це метафізичний “Надгробник собі самому” (“Nagrobek sobie samemu”). Перший в історії польської дипломатії посол.

нівно, що малюючи подобу гетьмана, невідомий творець портрета скористався рисами і “зовнішністю” його сина Костянтина Василя Острозького (...)”. Думка історика ґрунтується на порівнянні образу з іншими портретами князя Костянтина Василя Острозького [14, s. 33].

Часто в різних публікаціях плутають портрети Костянтина Івановича Острозького з Костянтином Василем Острозьким. Наприклад, у популярному видавництві, присвяченому битві під Оршею, опублікованому як доповнення (додаток) до варшавського щоденника “Rzeczpospolita” (“Річ Посполита”), замість портрета Костянтина Івановича Острозького бачимо портрет Костянтина Василя Острозького [4]. На інтернет-сторінці Музею Палацу у Вілянові (Варшава) фігурує портрет Костянтина Івановича Острозького, намальований невідомим польським художником. Полотно походить зі зламу XVII/XVIII століть [12], однак це зображення кн. Адама-Костянтина Олександровича Острозького.

ЗАКІНЧЕННЯ

Донині в літературі чимало сум’яття щодо походження князів Острозьких. Стисло дискусію на цю тему представив Томаш Кемпа у своїй монографії роду Острозьких [14, s. 5-7]. Ймовірно подальші дискусії і дослідження – особливо над історією генеалогії та історичної свідомості у Великому Князівстві Литовському в XVI ст. – відкриють нові факти з життя великого гетьмана литовського Костянтина Івановича Острозького. Також використання деяких джерел вимагає особливої уваги – одним із дотеперішніх недоліків досліджень є майже загальне користування з перевидання, а не з першодруку. Так діється, наприклад, з найважливішим твором Мацея Стрийковського, яким є “Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі” – її текст виданий у 1846 р., відрізняється у багатьох деталях від королівського видання 1582 року [6, s. 143-183].

Постать Костянтина Івановича Острозького залишається дещо в тіні великого сина – Костянтина Василя [1; 2]. Проте є багато джерел, які, сподіваємось, дадуть можливість створити цілісний портрет цього визначного політика, полководця і мецената культури на руських землях Великого Князівства Литовського.

Джерела та література:

1. Махун С. Князь Костянтин Іванович Острозький: неймовірні зигзаги біографії “Руського Сципіона” [Електронний ресурс] / С. Махун // День. –

№ 206. – 14 листопада 2003. – [Режим доступу] <http://www.art.lutsk.ua/art/ostrog/tkt9.htm>

2. Махун С. “Вихованець Марса” знайшов останній притулок у Києві. Князь Костянтин Іванович Острозький: у тіні сина [Електронний ресурс] / С. Махун // Дзеркало тижня. – № 20 (548). – 28 травня – 3 червня 2005. – [Режим доступу] <http://www.dt.ua/3000/3150/50125/>

3. Białostocki J. Zagadka “Bitwy pod Orszą” / J. Białostocki // Biuletyn Historii Sztuki. – 1955. – S. 80-98.

4. Bohaterowie dramatu // Orsza rok 1514, dodatek do “Rzeczpospolita” nr 72 z 25 marca 2006 r. // http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/bitwy_060325/bitwy_a_1.html

5. Chodynicki K. Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370-1632 / K. Chodynicki. – Warszawa, 1934.

6. Dąbrowski D. Romanowicze w “Kronice polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszytkiej Rusi” Macieja Strykowskiego (ze szczególnym uwzględnieniem kwestii genealogicznych). Przyczynek do badań nad dziejami genealogii i świadomości historycznej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI wieku / D. Dąbrowski // Senoji Lietuvos Literatūra, 22 knyga. – 2006. – S. 143-183. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006-ISSN_1822-3656.N_22.PG_143-183/DS.002.2.01.ARTIC

7. Decjusz J. L. Księga o czasach Zygmunta / J. L. Decjusz. – Warszawa, 1960.

8. Gwagnin A. Z Kroniki Sarmacyi Europejskiej / A. Gwagnin. – Kraków, 1860. – S. 145.

9. Herbst S. Bitwa pod Wiedroszą 1500 roku / S. Herbst // Wieki średnie. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi. – Warszawa, 1962.

10. Herbst S. Wojna moskiewska 1507-8 / S. Herbst // Księga pamiątkowa ku czci Oskara Haleckiego. – Warszawa, 1935.

11. Herbst S. Obraz bitwy pod Orszą. Dokument historii sztuki i wojskowości XVI w. / Herbst S., Walicki M. – Warszawa, 1949.

12. Kalwat W. Konstany Ostrogski (ok. 1460-1530) – Scypion ruski i litewski / W. Kalwat // Silva Rerum. – [Режим доступу] <http://www.wilanow-palac.pl/index.php?enc=282>

13. Kempa T. Działalność hetmana Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego na polu prawosławia / T. Kempa // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1999t. 12. – S. 5-21. – [Режим доступу] http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/12/12art_kempa.htm

14. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich / T. Kempa. – Toruń, 2002.

15. Krawczyk J. Przez Orszę do Europy / J. Krawczyk // Orsza rok 1514, dodatek do “Rzeczpospolita” nr 72 z 25 marca 2006 r. – [Режим доступу] http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/bitwy_060325/bitwy_a_1.html

16. Lulewicz H. Konstany Ostrogski herbu własnego (ok. 1460-1530)

hetman najwyższy / H. Lulewicz // *Poczet Hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy* / red. M. Nagielski. – Warszawa, 2006.

17. Pocięcha W. *Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie Odrodzenia* / W. Pocięcha. – Poznań, 1949, – T. 1. – 236 s.

18. Przeździecki A. *Jagiellonki Polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta, królów polskich* / A. Przeździecki. – Kraków, 1868. – T. 2.

19. Stebelski I. *Genealogia starożytnego domu Jaśnie Oświeconych Xiążąt na Ostrogu Ostrogskich [...] / I. Stebelski // Idem, "Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim", t. III: "Przydatek do Chronologii [...]"*. – Lwów, 1867. – S. 17-22.

20. Żygulski Z. "Bitwa pod Orszą" – struktura obrazu / Z. Żygulski // *Rocznik Historii Sztuki*. – 1981. – T. 12. – S. 85-132.